JORIJN NEYRINCK

Van Onvoltooid Verleden naar Onvoltooide Toekomstige Tijden

Omgaan met immaterieel cultureel erfgoed en diversiteit in een wereld van verandering

> "Zo zinloos en absurd als het is om parmantig omringd door vele muren op een niet-bestaande grens te blijven stilstaan, zo nuttig zou het daarentegen zijn om intelligent mee te varen op de stroom, nog steeds in staat om te sturen en met kennis van de zee. Het is helemaal niet nodig om als een zak aardappelen naar de bodem te zinken. Varen, dat is onze taak. (…) Het is een moeilijke taak omdat het nooit betekent dat we iets in veiligheid brengen tégen de mutatie, maar altijd ìn de mutatie. Want dat wat gered wordt zal nooit datgene zijn wat we tegen de tijd hebben beschermd, maar dat wat we hebben laten muteren, zodat het opnieuw zichzelf zou worden in een nieuwe tijd."[1]

Denken over immaterieel cultureel erfgoed en diversiteit Een blik vanuit Vlaanderen en Nederland

Dit themanummer van het tijdschrift *Volkskunde* focust op immaterieel cultureel erfgoed (ICE) en diversiteit.

Het vrijwaren van culturele diversiteit in de wereld vormde begin deze eeuw één van de drijfveren voor het realiseren van de UNESCO-Conventie voor het borgen van immaterieel cultureel erfgoed (2003) als internationaal beleidsinstrument. In de preambule van de Conventie wordt het belang van immaterieel erfgoed gesitueerd als bron van culturele diversiteit en als een waarborg voor duurzame ontwikkeling. De Conventie is er ook gekomen nadat UNESCO de analyse had gemaakt dat globalisering en sociale transformatie vaak aanleiding gaven tot het afnemen of zelfs verdwijnen en vernietigen van immaterieel cultureel erfgoed, vermits er een gebrek aan weerstand en hulpmiddelen was die immaterieel cultureel erfgoed kunnen behoeden en versterken in deze processen. Anderzijds zou globalisering ook kansen bieden om de diversiteit van culturen in alle rijkdom te ervaren.[2] Immaterieel erfgoed en culturele diversiteit worden in de context van UNESCO-doelstellingen heel

1 A. Barrico, *De Barbaren*. Amsterdam, 2011, p. 200-201.

2 Zie de tekst van de UNESCO-Conventie op http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?lg=en&pg=00006 (12-08-2015). Alsook J. Schauvliege, 'Een beleid voor immaterieel cultureel erfgoed in Vlaanderen - visienota', *faro | tijdschrift over cultureel erfgoed* 3:4, 2010, p. 4-29.

gericht naar voren geschoven vanuit een ideologische, normatieve benadering, vanuit een positieve waardering en een inzet op het koesteren, versterken en verduurzamen ervan.

In Nederland werden van bij de opstart van het immaterieel cultureel erfgoedbeleid in 2012 beleidsdoelstellingen omtrent culturele diversiteit verbonden aan de uitwerking van het beleid. Zo werd als één van de prioriteiten gesteld dat de Nationale Inventaris Immaterieel Cultureel Erfgoed de culturele diversiteit van gemeenschappen in Nederland zou weerspiegelen.[3] Voor de Inventaris voor immaterieel cultureel erfgoed die sinds 2008 in Vlaanderen wordt uitgebouwd, zijn de voornaamste insteken het zichtbaar maken en kwaliteitsvol faciliteren van immaterieel cultureel erfgoed in Vlaanderen en dit op initiatief van de erfgoedgemeenschappen. Het realiseren van een *diverse* inventaris werd daarbij niet als een expliciete doelstelling of opdracht gesteld?[4] Diversiteit is niettemin ook in Vlaanderen een sleutelbegrip in het beleid voor immaterieel cultureel erfgoed. In de (eerste) visienota *Een beleid voor immaterieel cultureel erfgoed in Vlaanderen*[5], die in 2010 verscheen, staat culturele diversiteit centraal in de opzet en de doelstellingen, naar analogie met de UNESCO-Conventie voor het borgen van immaterieel cultureel erfgoed.[6]

Van bij het prille begin raakte ik als erfgoedwerker betrokken bij het ICE-beleid in Vlaanderen. Samen met enkele collega's waren we in de zomer van 2008 aan de slag in Thaba 'Nchu – een zogenaamde *black township* nabij Bloemfontein in Zuid-Afrika – waar we een project omtrent immaterieel erfgoed begeleidden, toen een telefoontje kwam met de vraag om de opstartende ad hoc Commissie voor immaterieel cultureel erfgoed in Vlaanderen voor te zitten. De Operationele Richtlijnen van de 2003 Conventie waren net aangenomen tijdens

3 Het essay van Albert van der Zeijden verderop in dit nummer gaat uitgebreider in op het thema van de Nederlandse Nationale Inventaris voor Immaterieel Cultureel Erfgoed en diversiteit.

4 *Opname in de Inventaris Vlaanderen,* http://www.kunstenenerfgoed.be/nl/wat-doen-we/immaterieel-cultureel-erfgoed/opname-de-inventaris-vlaanderen (12-08-2015).

5 Schauvliege, *Een beleid*, p. 4-29.

6 Ibidem, p. 5-6: De doelstellingen van de UNESCO-Conventie van 2003 kunnen vertaald worden naar Vlaanderen:

1. De Vlaamse Gemeenschap voert sinds lang een beleid voor roerend en onroerend erfgoed. Aandacht en een specifiek beleid voor immaterieel cultureel erfgoed vervolledigen het erfgoedbeleid. Roerend, onroerend en immaterieel erfgoed getuigen van ontwikkeling van culturen. Mensen identificeren er zich mee en ontlenen er een (meervoudige) identiteit aan.
2. In het immaterieel cultureel erfgoed is de culturele diversiteit in de wereld zichtbaar. Een beleid voeren en positieve maatregelen nemen, geeft garanties op een duurzame ontwikkeling. Culturele diversiteit vertaalt zich evenzeer in "Vlaanderen als (eeuwenoud) kruispunt van culturen". Kennis over of kennismaken met het erfgoed van groepen en gemeenschappen in en buiten Vlaanderen is gemeenschapsvormend.
3. Immaterieel cultureel erfgoed komt onder andere door globalisering van cultuur onder druk. Het ontbreken van voldoende middelen voor het vrijwaren of waarborgen van het immaterieel cultureel erfgoed of onvoldoende aandacht voor (de rijkdom van) immaterieel cultureel erfgoed en dus het waarderen of naar waarde schatten ervan, dragen hier evenzeer aan bij. Het naar waarde schatten van immaterieel cultureel erfgoed vergroot de kansen op het vrijwaren ervan. Globalisering is dan geen bedreiging maar een verrijking. Het vergroot de toegang tot kennis over en de mogelijkheid tot kennismaking met (immaterieel cultureel) erfgoed in de wereld.

de tweede Algemene Vergadering van de Conventie[7], en de Vlaamse overheid wilde als deelnemende lid(deel)staat aan de Conventie prompt en actief werk maken van het landelijk beleid en internationaal een voortrekkersrol opnemen in de implementatie ervan. In snel tempo werd een reglement voor de Inventaris Vlaanderen voor immaterieel cultureel erfgoed opgemaakt. Er werd een beperkte set basisprincipes van de Conventie als leidraad genomen, aangevuld met enkele accenten vanuit het Vlaamse cultureel-erfgoedbeleid. Het inbouwen van een kwaliteitsmonitoring via trajectbegeleiding door cultureel-erfgoedorganisaties die actief zijn in het kader van het Cultureel-erfgoeddecreet is bijvoorbeeld één van die beleidsaccenten vanuit de Vlaamse Gemeenschap. Sindsdien ben ik bij de verschillende fasen en stappen van beleids- en praktijkontwikkeling rond ICE in Vlaanderen intensief betrokken.

Toen Nederland enkele jaren later met het beleid voor immaterieel cultureel erfgoed startte, kwam in 2012 opnieuw een telefoontje. Of ik interesse had om als buitenlandse expert deel uit te maken van de Toetsingscommissie voor de Nationale Inventaris Immaterieel Cultureel Erfgoed in Nederland.

Nederland had enige tijd afgewacht voor de ondertekening van de 2003 Conventie, maar stond nu klaar om een stevig voorbereide start te wagen, enerzijds lerend uit de ervaringen vanuit andere (buur)landen – waaronder Vlaanderen – en anderzijds met het leggen van eigen beleidsaccenten, zoals het streven naar een weerspiegeling van de culturele diversiteit in Nederland. Riet de Leeuw en Albert van der Zeijden berichten hier beiden meer over in hun bijdragen aan dit themanummer.

Na nauwelijks een drietal parallelle ontwikkelingsjaren van de Inventarissen immaterieel cultureel Erfgoed en het uitzetten van een immaterieel cultureel-erfgoedbeleid in het veld is het contrast tussen beide buurlanden opmerkelijk. In Vlaanderen werd in 2012 na vijf jaar inventariswerking geëvalueerd dat de Inventaris tot dusver te zeer beperkt bleef tot een bescheiden aantal *usual suspects*, voornamelijk plattelandstradities en sociale evenementen en festiviteiten. Deze waren bovendien op één of andere wijze reeds als volkscultuur in beeld binnen de cultureel-erfgoedsector.[8] Daartegenover lijkt in Nederland, na een eerste vrij gelijklopende ontwikkeling in 2012-2013, het afgelopen jaar een stroomversnelling en -differentiatie aan de gang in de instroom naar de Inventaris. Zowel het aantal als de types en geografische situering van aanvragen voor plaatsing op de Inventaris groeien en diversifiëren opmerkelijk.[9] Het aantal aanvragers valt nauwelijks bij te benen door het VIE (Nederlands Centrum voor Volkscultuur en Immaterieel Erfgoed) dat de Nederlandse Inventaris modereert. De aanvragen komen uit diverse en soms verrassende hoeken van de samenleving. De maatschappelijke en media-aandacht voor immaterieel erfgoed vertonen een evolutie in

7 Zie *Third session of the General Assembly of the States Parties*, http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?lg=en&pg=00283 (13-08-2015).

8 Het eerste 'Cultureel-erfgoeddecreet' is in diezelfde periode (2008) van start gegaan in Vlaanderen. Voorheen was er een apart Decreet op de Volkscultuur sinds 1998.

9 Voor een overzicht van de Nationale Inventaris Immaterieel Cultureel Erfgoed in Nederland, zie http://immaterieelerfgoed.nl/nationale-inventaris_19.html (14-08-2015).

dezelfde zin. Bij een kop koffie tijdens de pauze van een bijeenkomst van de Toetsingscommissie werd dit recent nog treffend verwoord: "(...) dat het wel lijkt alsof immaterieel cultureel erfgoed in Nederland plots van de marge naar het centrum van de aandacht is gaan schuiven, van *Man bijt Hond* naar *Hart van Nederland*, en van de niche van 'oude volkscultuurtradities' naar de horizon van een 'actuele superdiverse samenleving'."

Waar of wanneer is dat kantelpunt dan te situeren? Aan welke maatschappelijke ontwikkelingen en beleidsinitiatieven kan dit al dan niet gelinkt worden? En hoe komt het dat in Vlaanderen de Inventaris (nog) veeleer een weerspiegeling lijkt te vormen van 'Vlaamse volkscultuurtradities' ondanks vrij gelijklopende beleidsintenties? In een eerder themanummer van dit tijdschrift werd uiteengezet hoe de inzet van de UNESCO 2003 Conventie immers ook inhield om met het nieuwe paradigma van immaterieel cultureel erfgoed een breuk en overgang te maken ten aanzien van het verleden en een voormalige omgang met eerdere conceptualiseringen als traditionele cultuur, volkscultuur en folklore.[10] De vraag is uiteraard of de UNESCO-Conventie van 2003 in zijn prille eerste tien jaren van implementatie op internationale schaal zelf wel in dit opzet is geslaagd? Het antwoord op die vraag, zoals het in dit themanummer wordt samengebracht met tal van auteurs die vanuit uiteenlopende wetenschappelijke en maatschappelijke hoeken en disciplines hun blik op de Conventie en het thema van immaterieel cultureel erfgoed en diversiteit scherpstellen, lijkt alvast een volmondig "nee" te luiden. Allerlei stakeholders, experten, ngo's en ook auteurs in dit tijdschrift en internationaal, plaatsen rake vraagtekens en uitroeptekens bij de ontwikkeling van de Conventie in relatie tot de culturele diversiteit in de wereld vandaag.[11] Hoe dat komt, welke sleutels dan ontbreken of op een verkeerde deur steken, en welke ontwikkelingspistes hier verder ontgonnen kunnen worden, willen we graag in dit artikel verkennen.

Om het denken over een meervoudig en complex thema als ICE en diversiteit te voeden en te voeren, willen we de ervaringen vanuit Vlaanderen en Nederland in relatie brengen met maatschappelijke evoluties. We zullen bruggen slaan naar uiteenlopende disciplines zoals politieke, sociologische en erfgoedstudies en verbanden leggen met de UNESCO-teksten. We staan stil bij inzichten uit de bijdragen in dit themanummer en schuiven bijkomende reflecties en literatuur uit binnen- en buitenland naar voren. Aan het eind van dit essay kijken we vooruit met mogelijke perspectieven en handgrepen voor het verder ontwikkelen van beleid en praktijk omtrent immaterieel cultureel erfgoed in relatie tot culturele diversiteit.

10 M. Jacobs, 'Cultural Brokerage, Addressing Boundaries and the New Paradigm of Safeguarding Intangible Cultural Heritage. Folklore Studies, Transdisciplinary Perspectives and UNESCO', *Volkskunde. Tijdschrift over de cultuur van het dagelijks leven* 115:3, 2014, p. 265-291.

11 Zie bijvoorbeeld L. Arizpe, *Culture, Diversity and Heritage: Major Studies.* New York, 2015, p.114-115; C. Khaznadar, 'Warning: The Intangible Heritage in Danger', *Internationale de l'imaginaire* 29, 2014, p. 126.

Globalisering
Van een *Cultural Turn* naar duurzaamheidsdenken

Uit de teksten van de UNESCO 2003 Conventie en de bijhorende Operationele Richtlijnen[12] spreekt een opvallend negatieve houding met betrekking tot globalisering. Globalisering wordt in beeld gebracht als één van de belangrijkste bedreigingen voor (het borgen van) immaterieel erfgoed.[13] Het wordt geassocieerd met achteruitgang, een dreigende homogenisering en met wat in pejoratieve zin wel eens wordt aangeduid met de term 'McDonaldisering'. Niettemin wordt gesteld dat globalisering tegelijk ook kansen biedt om de diversiteit van culturen in alle rijkdom te ervaren.

De negatieve attitude ten aanzien van globalisering valt te duiden vanuit het laatste kwart van de 20ste eeuw. In enkele jaren tijd liep toen een veelheid aan gebeurtenissen en ontwikkelingen op het wereldtoneel samen, die elk op hun manier onder het begrip globalisering gevat kunnen worden. In feite gaat het om een samenspel van onderscheiden evoluties en tendensen, die op allerlei manieren interfereren en/of elkaar onderling versterken: denk aan het vallen van het IJzeren Gordijn en het einde van de Koude Oorlog, de migratiestromen die daarna volgden, de opmars van een wereldwijde vrijemarkteconomie, de opkomst en versnelling van het internet en andere nieuwe communicatietechnologieën, de verhoogde mobiliteit, enzovoort.

Globalisering confronteert ons zo met een continu wijzigende interpretatie van de realiteit om ons heen. Bestaande of voormalige (tegen)polen zoals arm versus rijk, Noord versus Zuid, Oost versus West, en andere belangrijke maatschappelijke kloven schenen in die periode gedicht te (kunnen) worden vanuit globaal groeiende kennis, contacten en communicatie. Maar paradoxaal genoeg bleek vervolgens de (neiging tot) polarisatie minstens zo groot, zo niet nog groter of nadrukkelijker zichtbaar dan voorheen. Denk aan de mondiale inkomenskloof, het discours in de jaren negentig rond de zogenoemde *Clash of Civilisations*[14]...

Gedurende deze periode vormde zich intussen een groeiende groep mensen die steeds luider de roep uitdrukten naar maatschappelijke correcties, en die hun vragen stem wilden geven vanuit participatie en inspraak. Het is in die globaliserende context, met al zijn spanningsvelden en ermee gepaard gaande verwarring, dat cultuur gaandeweg wordt ingezet als een nieuw geostrategisch instrument. Terwijl deze diverse globaliseringsprocessen zich voltrokken, was het politieke en beleidsmatige niveau internationaal of transnationaal niet evenredig (snel en uitgebreid) mee-geëvolueerd. Zo ontstond een vacuüm in

12 *Operational Directives for the implementation of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Heritage*, http://www.unesco.org/culture/ich/en/directives (15-08-2015). Zie ook het essay van Albert van der Zeijden verderop in dit tijdschrift.

13 Zie onder meer de passage in de preambule van de Conventie: "(...) erkennend dat processen van globalisering en sociale transformatie, naast de voorwaarden die ze creëren voor hernieuwde dialoog tussen gemeenschappen, ook aanleiding geven, net als het fenomeen van intolerantie, tot ernstige bedreigingen van achteruitgang, verdwijning en vernietiging van het immaterieel cultureel erfgoed."

14 S. P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York, 1996.

het politieke denken en in de politieke globale organisatie, waarin cultuur meer en meer *gereïficeerd* kon en begon te worden, en zo uitermate geïdeologiseerd raakte.[15]

Deze *Cultural Turn* en de opkomst van culturaliserende logica's vinden we terug in tal van tendensen om ons heen. In eigen regio kunnen we bijvoorbeeld denken aan de opkomst van extreem-rechtse politieke partijen zoals Vlaams Blok in Vlaanderen of de beweging rond Geert Wilders in Nederland, die opkomen voor 'eigen volk en cultuur' en daarbij haatdragende discoursen ontwikkelen tegenover andere 'culturen' en dit in een samenlevingscontext met groeiende migratiepatronen en diversiteit (bijvoorbeeld islamofobie). Maar evenzo is de *Cultural Turn* leesbaar in brede beleidsmatige en maatschappelijke ontwikkelingen met een progressieve ideologische inslag. Denk aan het opkomende gedachtengoed van het multiculturalisme (zie verder) in de jaren tachtig en negentig van de 20ste eeuw of aan de inzet van de UNESCO 2003 Conventie. Waar culturele teloorgang de overheersende ervaring wordt, verschijnt cultuur als politieke inzet.

Van belang is om aan te stippen dat binnen die algemene tendens van culturalisering zich erg verschillende processen afspelen. Het zijn trends die zich bovendien sinds de jaren tachtig van de 20ste eeuw elk in stijgende lijn verder doorzetten tot op vandaag. Zo zijn er culturele groepen die bewust en gewild uit de moderne ontwikkeling proberen te blijven. Ze roepen daarvoor een culturele argumentatie in en doen een beroep op 'culturele eigenheid' en 'traditie' om culturele autonomie of culturele uitzondering te bewerkstelligen. Tegelijkertijd ontstaan er culturele groepen die politiek of socio-economisch gemarginaliseerd worden en zich vanuit die context cultureel als het ware 'naar binnen keren'. Voorts zijn er ook culturele groepen die cultuur gericht aangrijpen en inzetten omwille van politieke overtuigingen of belangen. Er zijn tenslotte ook culturele groepen die cultuur instrumentaliseren om hun eigen nationale markten te beschermen.[16] Het is duidelijk dat het telkens gaat om heel verschillende drijfveren, motivaties en achtergronden, die ook heel andere consequenties voor het denken en handelen en beleid voeren omtrent die culturele dimensies impliceren. Dergelijke analyse lijkt echter niet – of onvoldoende (scherp) – gemaakt of geëxpliciteerd te zijn in het kader van de 2003 Conventie. Dit verklaart overigens mee waarom het voorbije decennium aanhoudend en buitenmatig veel tijd en aandacht blijft gaan naar de Representatieve Lijst als instrument in het kader van de Conventie en dit ten koste van andere instrumenten die onbenut blijven zoals *Best Practices* en internationale ondersteuning. De Representatieve Lijst is met andere woorden het strijdtoneel van die uiteenlopende doelstellingen waarvoor immaterieel cultureel erfgoed wordt gemobiliseerd. Het kan ook heel wat van de verontrustende signalen en reflecties verklaren die al die tijd al uit allerlei hoeken van experten en stakeholders rond immaterieel erfgoed en de

15 Zie ook Arizpe, *Culture*, p. 8.

16 Ibidem, p. 70.

Conventie klinken[17], net als een aantal kritische observaties die verderop in dit tijdschrift aan bod komen.

Naar aanleiding van een studiedag *Mind the Bridge* die we in 2011 organiseerden omtrent de rol van 'culturele bruggenbouwers' wees cultuursocioloog Pascal Gielen erop dat er vier frames zijn van waaruit we het culturele in relatie brengen tot het publiek(e).[18] Heel beknopt gesteld zijn dat volgende vier frames:

- Het frame van de domestieke ruimte; de thuissituatie waar mensen op een vrij(blijvend)e manier in het culturele geïnitieerd worden.
- Het frame van de *peers* of *Gemeinschaft*; de ruimte van de vrije tijd (i.e. vrij van politiek en economisch handelen) waar tijd vrijgemaakt wordt om te leren en ruimte om dieper te graven[19], en waar de culturele educatie plaatsvindt (waar mensen leren dat er legitieme smaken en hiërarchieën zijn en dergelijke).
- Het frame van de markt; de ruimte waar geld in het geding komt en cultuur koopbaar en inruilbaar wordt, waarmee een vervreemding van cultuur en culturele producten optreedt.
- Het civiele frame; dit is de ruimte van het publiek tonen en beargumenteren (naar Jürgen Habermas[20]). Bij die argumentatie komen ook emoties kijken (agonie, naar Chantal Mouffe[21]). Keuzes moeten verantwoord worden. Cultuur wordt in dit frame dus politiek en geeft vorm aan de samenleving. Je krijgt een gedeelde betrokkenheid op cultuur (*commons* - zie verder) – terwijl het tegelijk van niemand meer is.

Het lijkt wel of bij de ontwikkeling van de UNESCO 2003 Conventie er te weinig oog is geweest voor sommige van de frames die het culturele bepalen in het publieke domein. Hierdoor zijn bepaalde dimensies simpelweg voor, na of buiten het kader en buiten beeld gebleven. Dat ze buiten beeld blijven, betekent echter ook dat ze buiten elke gerichte beleidsactie of -correctie blijven, zodat de dynamieken en logica's die vanuit die ruimtes werkzaam zijn telkens het geheel op oncontroleerbare wijze kunnen blijven doorkruisen en uit evenwicht brengen. Op die manier biedt de inzet van de Conventie een wankele basis voor duurzame ontwikkeling, wat de preambule van de Conventietekst nochtans ambieert.

In de besprekingen en documenten lijken bovendien duurzaamheid en immaterieel erfgoed tot afzonderbare 'aspecten' gereduceerd en wordt duurzaamheid ontdaan van een holistische kijk waarin het in al zijn aspecten onderling wordt gevat. Cultuur (en dus ook ICE) valt daar onmogelijk uit af te

17 Zie bijvoorbeeld de reeds vermelde Khaznadar en tal van auteurs uit de zogeheten *Critical Heritage Studies,* http://criticalheritagestudies.org (17-08-2015).

18 *Verslag plenair gedeelte: Pascal Gielen*, http://www.tapisplein.be/frontend/files/userfiles/files/verslag_pascal_gielen.pdf (17-08-2015).

19 "Time to dig deep", naar Richard Sennett die de uitdrukking gebruikt in meerdere van zijn werken.

20 J. Habermas, *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society.* Cambridge Massachusetts, 1989.

21 Zie onder meer C. Mouffe, *Agonistics. Thinking The World Politically*. Londen en New York, 2013.

zonderen of apart te zetten, tenzij vanuit louter theoretische of beleidsmatige constructies.

We eindigen dit stukje situering en reflecties omtrent globalisering, immaterieel erfgoed en de Conventie met een dubbele bedenking over het 'culturele' van immaterieel cultureel erfgoed in de UNESCO 2003 Conventie. Enerzijds is cultuur *van binnenuit* te weinig gedifferentieerd geanalyseerd en scherp gesteld in de debatten en de werking van de Conventie (zie hierboven – omtrent verschillende doelstellingen en processen van 'culturalisering', en de verschillende frames waarin cultuur en het publiek(e) zich situeren). Anderzijds lijkt ICE *naar buitenuit* ook te zeer geïsoleerd benaderd te worden (zie hierboven – te veel cultuur of ICE als een apart aspect in een nochtans omvattende en samenhangende realiteit; en dus te weinig vanuit een holistisch duurzaamheidsdenken waar het culturele onontwarbaar deel aan heeft).

Een negatieve houding tegenover globalisering brengt ons hoe dan ook weinig vooruit. De uitdaging lijkt er net in te liggen om te overdenken hoe we IN die globalisering VOOR en MET immaterieel cultureel erfgoed zinvolle en duurzame evoluties kunnen ontwikkelen. Om hier verder over na te denken, lichten we hierna eerst een reeks begrippen en dimensies uit die vanuit de focus op immaterieel erfgoed en diversiteit in beeld komen.

Van cultureel essentialisme tot culturele hybriditeit en superdiversiteit

In tegenstelling tot de gedachte dat globalisering zou leiden tot culturele eenheidsworst en het verdwijnen van diverse culturele praktijken, willen we hier de blik opzetten van een toenemende culturele hybridisering. In de recente bundel *Anthropological perspectives on Intangible Cultural Heritage* worden de uitdagingen van globalisering en hybriditeit onomwonden benoemd als één van de kernkwesties in de immaterieel erfgoedsector.[22] Albert van der Zeijden schrijft verderop in deze bundel dat: "Velen denken dat een dergelijke hybridisering onvermijdelijk zal leiden tot een verlies van lokale tradities. Zoals de Engelse historicus Peter Burke het formuleerde in zijn boek over *Cultural Hybridity*: '(…) the price of hybridization, especially the unusually rapid hybridization that is characteristic of our time, also includes the loss of regional traditions and of local roots'.[23] Hybridisering kan je echter ook, volgens dezelfde Burke, karakteriseren als een proces van decontextualisering gevolgd door een recontextualisering in een nieuwe context". Hybriditeit hoeft niet gelijkgesteld te worden met culturele verschraling of eenheidsworst, het kan net zogoed worden gezien als een teken van "evolving dynamics of creativity in plural societies."[24] Een gelijklopende visie treffen we ook aan bij UNESCO zelf, zij het in een andere context dan de 2003 Conventie voor het borgen van immaterieel cultureel erfgoed, met name naar aanleiding van

22 'Annexe. General Discussion: Identifying Key Issues', in: L. Arizpe & C. Amescua (red.), *Anthropological Perspectives on Intangible Cultural Heritage*. New York, 2013, p. 121-132, 123.

23 P. Burke, *Cultural Hybridity*. Cambridge, 2009, p. 7.

24 Ibidem, p. 93.

de (tiende verjaardag van de) Universele Verklaring betreffende culturele diversiteit.[25] Dit sluit aan bij recentere studies en conceptualiseringen onder de noemer van 'superdiversiteit', dat de afgelopen jaren als een nieuw paradigma opgang maakte.

In de 2003 Conventie lijkt culturele diversiteit vooralsnog vanuit een ander paradigma begrepen te worden. Het idealisme van het multiculturalisme uit de 20ste eeuw klinkt er sterk in door. Multiculturalisme benadrukt de gelijkwaardigheid van verschillende culturele groepen of gemeenschappen binnen een bepaald afgebakend bestuurlijk gebied en staat voor een positieve waardering van die culturele diversiteit. Achterliggend is een politieke filosofie waarbij de erkenning van culturele (minderheids)groepen centraal staat. Zowel wetenschappelijk als politiek en maatschappelijk zijn de afgelopen jaren heel wat kritieken geformuleerd omtrent de zogenoemde 'mislukking van de multiculturele samenleving' en het multiculturalisme als paradigma. Net als we hierboven een onderscheid hebben gemaakt tussen verschillende types van 'culturalisering' en cultureel appèl, is het ook nuttig om gelijklopend een onderscheid tussen diverse varianten van multiculturalisme te duiden.[26] Zo is er ten eerste het *celebrerende* multiculturalisme waarbij culturele diversiteit als het ware 'gevierd' wordt als een verrijking voor de samenleving; ten tweede het *tolerantie*multiculturalisme dat rekening houdt met het inzicht dat verschillen tot conflicten kunnen leiden en daarop een antwoord wil formuleren vanuit een houding van wederzijdse tolerantie; en ten derde een *erkennings*multiculturalisme waarbij aan de vraag naar erkenning vanuit cultureel diverse groepen tegemoet wordt gekomen.

De Canadese politieke filosoof Will Kymlicka – bekend om zijn werk en pleidooi omtrent multiculturalisme – stelt ook vandaag dat de waardevolle dimensies uit het multiculturalismedenken niet zonder meer overboord dienen gegooid te worden. Multiculturalisme kan begrepen worden als een onderdeel van de mensenrechtenrevolutie sinds de Tweede Wereldoorlog, waarbij in verschillende golven een strijd gevoerd is voor dekolonisatie, tegen raciale segregatie en discriminatie en vervolgens voor multiculturalisme en rechten voor minderheidsgroepen. Daarbij wordt gestreefd naar processen van maatschappelijke verandering, die culturele erkenning, economische herverdeling en politieke participatie kunnen realiseren.[27] In die zin kan 'multiculturalisme' ook opnieuw een actuele invulling krijgen, mits een aantal bijsturingen die het 21ste-eeuwse samenleven in superdiversiteit een antwoord kunnen bieden. Het gaat dan om een 'multiculturalisme 2.0' zoals Dirk Geldof

25 Homi K. Bhabha in *Echoing Voices. Cultural Diversity: A Path to Sustainable Development. Tenth anniversary of the adoption of the UNESCO Universal Declaration on Cultural Diversity.* Parijs, 2011, p. 34. Online raadpleegbaar: http://www.unesco.org/culture/aic/echoingvoices/downloads/echoing-voices.pdf.

26 R. Bauböck, 'Beyond Culturalism and Statism. Liberal Responses to Diversity.' *Eurosphere working paper*, no. 6, p. 2-34. http://eurospheres.org/files/2010/08/plugin-Eurosphere_Working_Paper_6_Baubock.pdf (17-08-2015).

27 W. Kymlicka, 'The Rise and Fall of Multiculturalism? New Debates on Inclusion and Accomodation in Diverse Societies', in: S. Vertovec en S. Wessendorf (red.), *The multicilturalism Backlash. European Discourses, Policies and Practices.* Londen en New York, 2010, p. 33-40.

het beschrijft in zijn werk omtrent superdiversiteit. De vraag lijkt dan niet langer OF we divers willen samenleven, maar HOE we in die superdiversiteit willen en kunnen samenleven.[28]

Superdiversiteit stelt echter een nieuw paradigma voor in het denken omtrent diversiteit. Steven Vertovec, de gangmaker van het concept, stelde in zijn studie van Londen in 2007 vast dat er een enorme diversificatie schuilgaat in de diversiteit. De complexiteit van diversiteit, de snelle veranderingen en de verhoogde mobiliteit zorgen ervoor dat het paradigma van de multiculturele samenleving tekortschiet om de sociale en culturele diversiteit in de hedendaagse samenlevingen te begrijpen. Diversiteit is, bij wijze van spreken, veel diverser geworden. Superdiversiteit biedt daartoe een multidimensionele visie op diversiteit. Het concept stelt de diverse invloeden centraal die samenkomen in het leven van mensen en hun leven bepalen.[29] Rik Pinxten zet in zijn artikel in deze bundel uiteen hoe diversiteit vandaag als een polyvalente dimensie van maatschappelijk leven wordt gezien. Het betekent dat diversiteit ook niet enkel culturele verschillen omvat, maar net zo goed gender-, religieuze, opleidings- en andere verschillen… Dit is evengoed relevant voor het denken omtrent ICE. Niet voor niets kreeg deze bundel als titel: *ICE en diversiteit* – en dus niet: *ICE en culturele diversiteit*!

Superdiversiteit heeft verregaande implicaties voor de identiteitsvorming en -beleving van mensen. Het maakt een complex begrip van diversiteit mogelijk met gelaagde identiteiten[30], waarbij ook contextueel wisselende identiteiten meer voorkomen. Concreet brengt superdiversiteit vaak ook mee dat labels die voorheen identificerend konden werken, vandaag te zeer reductionistisch of betekenisloos worden. Daartegenover vormen er zich complexe, meervoudige en ambivalente identiteitsprocessen. We hebben het dan niet over 'meervoudige' of 'gefragmenteerde' identiteiten. Dergelijke begrippen gaan paradoxaal uit van een enkelvoudig gegeven, namelijk het 'complete' subject van de moderniteit dat nu z'n duidelijke identiteitsbakens verloren zou hebben, tussen twee culturen zit, aan normvervaging lijdt en zo meer. Wel doelen ze ermee op "(…) een patroon waarin elk individu zich voortdurend bij allerhande groepen aansluit – echte of vermeende groepen, van het gezin (een 'echte' groep) tot en met de fans van Miley Cyrus, biosapjes of de BMW 3-serie (vermeende groepen)."[31]

In een essentialistische benadering wordt cultuur als een onveranderlijke en identiteitsbepalende, dominante eigenheid in beeld gebracht. Eén van de problemen met multiculturalisme was dat men er culturele verschillen dreigde te essentialiseren. Superdiversiteit laat daartegenover een meer dynamische kijk op cultuur en op diversiteit toe. Een denken in superdiversiteit staat dan mijlenver van het reduceren tot of verheerlijken van een statisch beeld van al of niet folkloristische cultuurelementen…[32]

28 D. Geldof, *Superdiversiteit. Hoe migratie onze samenleving verandert*. Leuven, 2013, p. 149-153.

29 S. Vertovec, 'Superdiversity and its Implications', in: *Ethnic and Racial Studies* 30:6, 2007, p. 1024-1054.

30 R. Pinxten, C. Longman en G. Verstraete (red.), *Culture and Politics*. Oxford, 2004.

31 I. Maly, J. Blommaert en J.B. Yakoub, *Superdiversiteit en democratie*, Berchem, 2014, p. 25.

32 Geldof, *Superdiversiteit*, p. 148-151.

In de UNESCO 2003 Conventie herkennen we nog verregaand een denken volgens de lijnen van het 20ste-eeuwse multiculturalisme. De Conventie hinkt hiermee achterop bij de culturele realiteit of empirie van onze actuele superdiverse samenlevingen. Immaterieel cultureel erfgoed wordt vandaag in praktijk gebracht en beleefd vanuit hybride en transnationale (los van het territoriale en lokale) samenlevingscontexten waarin we een hoge mate van meervoudige culturele identiteiten treffen. Het internationale ICE-beleidsdenken vertrekt echter vanuit een verouderde multiculturaliteitsvisie, waardoor een aantal tegenstrijdigheden en onopgeloste spanningsvelden ingebouwd zitten in het huidige begrippenkader en de conceptualisering in de Conventie.[33]

Van *communities* naar ICE-praktijkgemeenschappen en -netwerken

Een belangrijk concept in de conventie is dat van *community* of gemeenschap.[34] Er is de afgelopen jaren heel wat inkt gevloeid en contestatie geweest met betrekking tot het conceptualiseren van 'gemeenschappen' rond immaterieel cultureel erfgoed.[35] Vanuit de analyse hierboven omtrent culturalisering en essentialisme, werd al enigszins duidelijk hoe het denken in 'gemeenschappen' perverse of ongewenste neveneffecten mee kan brengen. Het begrip 'gemeenschap' roept immers de associatie op met vaste en aflijnbare, homogene groepen mensen die iets delen. Er mag dan wel enige dynamiek doorklinken in de definitie van immaterieel cultureel erfgoed in de Conventie, helaas werkt het denken in 'gemeenschappen' hierbij contraproductief. In dit themanummer worden in verschillende bijdragen reflecties en voorstellen geformuleerd in een zoektocht naar alternatieven voor die conceptualisering van *communities* rond immaterieel cultureel erfgoed. Het is zinvol om die hier even samen te bekijken.

Rik Pinxten stelt voor om zoals Hester Dibbits te spreken van "netwerken, eerder dan van gemeenschappen, *communities*, of culturele circuits", en van daaruit de identitaire kaders te doorbreken.[36] Ook in het artikel omtrent straattaal als immaterieel erfgoed vinden we het denken in netwerken en verschuivende dimensies van 'gemeenschap' gevat, wanneer Jasmijn Rana beschrijft hoe jongeren constant vormen van gemeenschappelijkheid maken en her-maken. "Gemeenschappelijkheden zijn niet alleen meer gebaseerd op stabiele nationale, etnische, sociale of religieuze identiteiten, maar hebben een 'superdivers' karakter. Hedendaagse convivialiteit laat

33 Alex Stipriaan brengt in zijn essay *Trots op Nederland. De kracht van mentaal erfgoed* verderop in dit tijdschrift het concept 'mentaal erfgoed' naar voren, waarmee hij verder reflecteert op deze multiculturaliteitsvisie en andere onopgeloste spanningsvelden die werkzaam zijn in de bestaande conceptualiseringen, discoursen en beleidsvoering.

34 Zie Artikel 1 uit de Conventietekst: http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?lg=en&pg=00006 (17-08-2015).

35 Zie auteurs als Richard Kurin, Laurajane Smith, Chiara Bortolotto en anderen.

36 H. Dibbits, 'De ontwikkeling van een gevoel voor tijd. Over netwerken, makelaars en de overheid', in: *Boekman [themanummer Erfgoed. Van wie, voor wie?]* 96:25, 2013, p. 74-79.

zien dat migratieachtergronden (of die van de ouders), opleidingsniveau, communicatiemogelijkheden et cetera elkaar overlappen en dynamisch zijn. Een essentialistische kijk op groepen is niet meer van deze tijd, omdat mensen eerder in netwerken leven dan in traditioneel gedefinieerde gemeenschappen."[37] Albert van der Zeijden brengt erbij aan dat het concept hybriditeit mogelijk een uitweg biedt om het vaste en afgelijnde karakter van het begrip gemeenschap open te werken.

De ervaring die we in deze bundel terugvinden in het onderzoek van Peter Reyskens en Joke Vandenabeele omtrent de Zinneke Parade, licht nog een andere dimensie van 'gemeenschap' uit. In de observaties van de atelierwerking voor de Zinneke Parade bleek het samenbrengen en verbinden van mensen immers vooral te liggen in de gezamenlijke actie en handelingen van mensen, in het samen doen en in het zich ter beschikking stellen om samen vorm te geven aan iets. Er wordt verwezen naar de betekenis die Roberto Esposito in een etymologische analyse maakt van het woord gemeenschap, waarin hij aantoont hoe de oorspronkelijke betekenis van gemeenschap het delen van een last of een taak is.[38]

Ten slotte wil ik hieraan zelf toevoegen dat een conceptualisering van *communities* naar *communities of practice,* in de betekenis die onder andere Etienne Wenger daaraan geeft[39] – en misschien ook wel bij uitbreiding als *networks of practice*, een stap vooruit zou kunnen betekenen*:* "Communities of practice are groups of people who share a concern, a set of problems, or a passion about a topic, and who deepen their knowledge and expertise in this area by interacting on an ongoing basis."[40] Een benadering vanuit praktijkgemeenschap en praktijknetwerken is alvast veel beter compatibel met de notie van dynamisch erfgoed, en kan ook beantwoorden aan de actuele superdiverse en transnationale netwerksamenleving. Praktijkgemeenschappen kunnen immers allerlei vormen aannemen, soms kortstondig, soms langdurig. Er kunnen zowel praktijkgemeenschappen op één plaats of binnen één instelling ontstaan, als op verschillende plaatsen (*distributed CoP* al dan niet genetwerkt), eventueel zelfs in verschillende werelddelen.[41] De 'experten' – in dit geval dus de ICE-praktijkbeoefenaars – accumuleren in een praktijkgemeenschap een steeds verder evoluerende (of 'muterende', naar het begincitaat van dit essay) praktijkervaring.[42] Een dergelijk concept in de zin van *community of ICH-practice* sluit nauw aan op het concept 'erfgoedgemeenschap' zoals dat

37 Zie het artikel 'Taalcultuur in de superdiverse stad - Over straattaal als immaterieel erfgoed' van Jasmijn Rana verderop in deze bundel.

38 R. Esposito. *Communitas: The Origin and Destiny of Community*. Stanford, 2010, p. 6.

39 J. Lave en E. Wenger. *Situated learning: Legitimate peripheral participation*. Cambridge, 1991. Zie ook http://wenger-trayner.com/introduction-to-communities-of-practice/ (18-08-2015).

40 E. Wenger, R. McDermott & W. Snyder, *Cultivating Communities of Practice: a Guide to Managing Knowledge*. Boston, Massachusetts, 2002, p. 4.

41 M. Jacobs, 'Erfgoedpraktijkgemeenschap. Netwerk, domein en praktijk', *faro | tijdschrift over cultureel erfgoed* 1, 2008, p. 14.

42 "The knowledge of experts is an accumulation of experience – a kind of 'residue' of their actions, thinking, and conversations that remains a dynamic part of their ongoing experience." Wenger e.a., *Cultivating Copmmunities*, p. 9.

in de kaderconventie van Faro over de waarde van cultureel erfgoed voor de maatschappij (2005) werd geïntroduceerd[43] en die Vlaanderen sedert enkele jaren ontwikkelt sinds het met het eerste Cultureel-erfgoeddecreet in 2008 in een landelijk beleidskader werd opgenomen. Maar ook: uit de toepassing van het concept 'erfgoedgemeenschap' in Vlaanderen is inmiddels evenzeer gebleken dat daarin het 'erfgoed'-gedeelte net zo goed opnieuw *gereïficeerd*, geëssentialiseerd en verstard kan raken of ingezet worden…

Als tussentijdse slotsom kunnen we stellen dat de notie van 'gemeenschap' of *community* verder geproblematiseerd en ontwikkeld zou moeten worden in het kader van de 2003 Conventie: er is nood aan een meer dynamische conceptualisering, die idealiter meteen ook de praktijkgerichte dimensie van immaterieel erfgoed kan vatten.

Denken over immaterieel cultureel erfgoed in tijden van superdiversiteit

We wezen er hierboven reeds op hoe in de praktijk van de Conventie al jaren heel veel tijd en aandacht uitgaat naar de Lijsten, en dan vooral naar de Representatieve Lijst van Immaterieel Cultureel Erfgoed van de Mensheid. Ondanks herhaalde kritische debatten, oproepen en aanbevelingen om in 'de geest van de Conventie' meer aandacht en energie en nominaties te ontwikkelen voor andere instrumenten van de Conventie zoals *Best Safeguarding Practices*[44], internationale samenwerking en ondersteuning, *capacity building*,… lijkt er in de praktijk weinig te verschuiven. Het is vooral vanuit de Representatieve Lijst dat het beeld van immaterieel erfgoed internationaal vorm krijgt. En daar valt intussen heel wat uit af te lezen en te leren. Richard Kurin stelt dat: "(…) intangible cultural heritage by definition is something used for community self-definition."[45] In de Representatieve Lijst zien we in die processen van zelf-definiëring in een internationale context welbepaalde selecties van 'ICE-elementen' als 'items' naar voren geschoven worden. Het gaat dan vooral om herkenbare elementen uit het erfgoed die "het zelfbeeld van de eigen groep ondersteunen"[46], vaak sociaal wenselijke en breed gedragen traditionele gebruiken en feestelijkheden uit natiestaten of anders specifieke tradities van culturele minderheidsgroepen. De gemaakte selectie van elementen heeft niet enkel een impact op de algemene beeldvorming die intussen groeit omtrent immaterieel erfgoed. Het heeft op zijn beurt ook weer effecten op de omgang met en de vorming van hedendaagse en toekomstige erfgoedpraktijken als zodanig. Zoals hier al meermaals aangeduid, komt er een effect van verstarring

43 *The Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society*. Faro, 2005. http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/Identities/default_en.asp (19-08-2015).

44 *Best Safeguarding Practices*, http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?pg=00675 (20-08-2015).

45 R. Kurin, 'Safeguarding Intangible Cultural Heritage in the 2003 UNESCO Convention: a Critical Appraisal', *Museum International* 56, 2004, p. 70.

46 Dibbits, *De ontwikkeling*, p. 75.

voort uit de Conventie. Dit effect ontstaat 'in praktijk', vanuit de cumulatie van op zich staande erkenningsdossiers. Het gebeurt dus niet doelmatig, of toch allerminst vanuit een collectieve doelmatigheid. Integendeel zelfs: dit effect lijkt er integendeel eerder te komen *ondanks* de nochtans expliciete en formele vermeldingen van het belang van culturele diversiteit of het dynamische karakter in de teksten van de Conventie en de definitie van immaterieel cultureel erfgoed. Het gevolg is dan wel dat de 2003 Conventie, op een metaniveau beschouwd, zelf niet haar doelstelling ter ondersteuning van culturele diversiteit in de wereld vervult, maar integendeel processen van culturele afbakening, verarming en verstarring in de hand lijkt te werken…

De vaststelling van deze nogal paradoxale en haast perverse effecten van de Conventiewerking vinden we zowel bij liefhebbers als bij critici van de Conventie terug. Deze effecten worden bovendien nog uitvergroot onder invloed van het steeds krimpende aantal aanvraagdossiers dat in kader van de Conventie mag worden voorgedragen.[47] Op zijn beurt resulteert dit dat lidstaten prioriteit geven aan het indienen van een dossier met een gewenste uitstraling (voor de natiestaat) en met een hoge slaagkans. Het aandeel van allerlei pre-selectie-mechanismes, een diplomatiek krachtenspel en onuitgesproken hiërarchieën, specialisatie en consultants neemt hierdoor hand over hand en 'ongezien' (in meerdere betekenissen) toe. En dit gaat veelal ten koste van een open blik of evenwaardige kansen voor mogelijke alternatieve *bottom-up* voorstellen of dynamieken die een diversiteit aan actieve ICE-praktijkgemeenschappen naar voren zouden kunnen brengen.

Er worden intussen wel ideeën geuit om de omgang en benadering van immaterieel cultureel erfgoed te versterken en 'de geest van de Conventie' verder te vertalen naar tijden van superdiversiteit. Lourdes Arizpe stelt zoals gezegd voor om een tijdsdimensie te introduceren, om zo het dynamische karakter van ICE te vrijwaren: "(…) time must be reinserted into the concept of these practices by conceptualizing them as 'a moment in time' in a continuous flow of meaning and interaction."[48] Daarnaast geeft ze ook aan dat "the proper scale and plurality of living cultural practices must be further explored. ICH practices are not unique; they are singular performances within webs of plurality."[49] Al jarenlang worden "scope and scale"-discussies omtrent de Lijstvorming gevoerd[50] waarin de vraag om verwante of gelijkaardige elementen samen te brengen op de Representatieve Lijst botst op onzichtbare

47 Het plafond voor het jaarlijkse aantal aanvraagdossiers dat de Conventie in aanmerking neemt, daalt systematisch sinds de aanvang van de Conventiewerking, dit onder meer omwille van de administratieve last voor het Conventie-Secretariaat versus de krimpende budgetten bij UNESCO de jongste jaren.

48 Een belangrijke ontbrekende dimensie voor het denken over immaterieel erfgoed en gemeenschappen is de bijhorende tijdsdimensie. Lourdes Arizpe stelt dat het nodig is om ICE-praktijken en gemeenschappen "in time" te begrijpen: "In a sense (…) a living cultural practice is a 'moment of being' of a community." In: Arizpe, *Culture*, p. 96.

49 Arizpe, Ibidem, p. 6.

50 Zie onder meer: http://www.unesco.org/culture/ich/doc/src/ITH-12-7.COM_WG-2-EN_.doc (19-08-2015).

muren en terreinafbakening vanuit natiestaten en ICE-gemeenschappen, onder het motto van culturele autonomie en recht op verschil. Eerder dan verder te focussen op 'verschil' zoals de Conventie tot dusver heeft voorgestaan, en daarin de logica's van concurrentie en polarisering te cultiveren, liggen er kansen wanneer we focussen op 'verbinding', waardoor we de blik kunnen verschuiven naar raakvlakken met andere ICE-praktijken op andere plaatsen en in andere contexten. Op die manier kunnen we allerlei mogelijke vormen van internationale samenwerking, culturele netwerken en connecties, kruisbestuivingen en leerprocessen uitwerken vanuit immaterieel erfgoedpraktijken.

In dit themanummer wordt ook opgeroepen om een opening en verbreding van categorieën aan te vatten met betrekking tot immaterieel cultureel erfgoed wereldwijd, omdat talloze (niet-westerse) producten en immateriële culturele fenomenen in de huidige erfgoedbenaderingen niet gezien of slechts verminkt/gereduceerd in aanmerking genomen lijken te worden.[51] Om het wat concreter te maken kunnen we als voorbeeld aanhalen hoe bepaalde praktijken in onze contreien, die technisch gesproken misschien wel perfect in aanmerking komen voor de definitie van immaterieel erfgoed, toch niet meteen bij ons opkomen om als ICE te (h)erkennen: ballet bijvoorbeeld, of opera, of jazzmuziek, of zomerse muziekfestivals of graffiti misschien… Voor veel vergelijkbare tegenhangers uit het Zuiden of uit Oosterse context zou het ons nochtans vanzelfsprekend lijken om er traditionele dansvoorstellingen, muziekgenres of jaarlijkse grote feestelijke bijeenkomsten als immaterieel erfgoed te identificeren. Mutatis mutandis kan hetzelfde ook gezegd worden over allerlei vormen en types van ICE, hier en elders, die we (nog) niet lijken toe te laten of te (h)erkennen als dusdanig: omdat ze te 'gewoon' lijken misschien of te 'hedendaags'…

In een superdiverse context lijkt niettemin een zo open mogelijke categorisering van immaterieel erfgoed aan de orde. Het gaat dan ook verder dan een denken in *etnisch*-culturele diversiteit, waar spontaan de associatie mee gemaakt wordt in het kader van de 2003 Conventie. Het gaat erom naar een denken en categorieën te evolueren die de ambivalentie, multidimensionaliteit, hybriditeit en dynamiek kunnen vatten van actuele cultuurpraktijken met wortels in oude en nieuwe tradities en overgedragen gebruiken.

In de Conventie werd destijds reeds de formule van *inter alia* ingebouwd[52] die hiervoor eigenlijk makkelijk voluit gemobiliseerd kan worden. In een

51 Zie verder bijvoorbeeld de bijdrage van R. Pinxten. Pinxten lijkt daarbij te doelen op zowel de 'vijf domeinen' van immaterieel erfgoed zoals die in de Conventie vermeld worden alsook op de eerder vermelde gangbare selectiemechanismes die zich voordoen in de concrete voordrachten binnen elk van die domeinen. *Intangible Cultural Heritage Domains*, www.unesco.org/culture/ich/doc/src/01857-EN.pdf (20-08-2015).

52 "Article 2.2. The 'intangible cultural heritage', as defined in paragraph 1 above, is manifested *inter alia* in the following domains: (a) oral traditions and expressions, including language as a vehicle of the intangible cultural heritage; (b) performing arts; (c) social practices, rituals and festive events; (d) knowledge and practices concerning nature and the universe; (e) traditional craftsmanship". Zie: *Text of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*, http://www.unesco.org/culture/ich/en/convention (20.08.2015).

enkel geval zien we daar trouwens vandaag al interessante experimenten in nationale inventarisvorming: denk bijvoorbeeld aan Duitsland, die het domein toevoegde van 'vormen van maatschappelijke zelforganisatie'. Bovendien heeft Duitsland vanuit deze categorie intussen in 2015 ook een eerste internationale nominatie ingediend bij UNESCO met "The idea and practice of organizing shared interests in cooperatives".[53] Het is een initiatief dat navolging verdient, want het betekent een toevoeging van een element dat het beeld van de Representatieve Lijst laat diversifiëren en aan complexiteit, hybriditeit en multidimensionaliteit doet winnen.

Wanneer de horizon van immaterieel-erfgoedzorg is om bij te dragen aan een duurzame omgang met onze transnationaal verbonden wereld, in een balans met de verschillende pijlers van duurzame ontwikkeling, en met oog voor het belang van culturele processen van behoren, zingeving, verbinding en identificatie voor het welbevinden van mensen, dan zullen we een heel ander beeld moeten zien vorm te geven op Representatieve Lijsten en inventarissen… Een beeld dat veel meer kan beantwoorden aan de superdiverse, hybride, ambivalente, snel wisselende en multidimensionele culturele praktijken en beleving waar mensen vandaag hun weg in gaan. Dergelijk superdivers beeld kan er maar komen als we er zelf aan beginnen om het te construeren. Dat zal niet vanzelf gaan. Het moet gemaakt, bijgesteld, geconstrueerd worden, dossier na dossier, erkenning na erkenning.[54]

Elk beleid voor immaterieel erfgoed, op welk niveau dan ook (lokaal, landelijk, transnationaal, internationaal,…) heeft dan een verantwoordelijkheid om proactief beleid in praktijk om te zetten, om andere en diverse praktijken in het beeld binnen te brengen van immaterieel cultureel erfgoed, om daarin het voortouw in de transitie te nemen, te begeleiden, te trekken, te bemiddelen.

53 *Intangible Cultural Heritage*, http://www.unesco.de/en/kultur/immaterielles-kulturerbe.html (20-08-2015).

54 Een shift vanuit de bestaande beleidsinstrumenten is dan aangewezen; met een omslag en het opengooien van de Representatieve Lijst en (nationale) inventarissen in hun huidige vorm naar de – vroeger ook al geopperde – idee van één of méér brede en open 'wiki' formules die immaterieel erfgoed praktijken zichtbaar maken in hun volle diversiteit, meervoudigheid en veranderlijkheid; waar wellicht niets helemaal wetenschappelijk noch politiek 'juist' kan of zou zijn of 'waar' of 'authentiek', maar waar de ICE-praktijken die in beeld komen gemaakt worden door mensen, ICE-praktijk-gemeenschappen en -netwerken zoals ze het vanuit hun context en tijdsgewricht doen en beleven en evolueren. Het is dan aan het beleid om dat zo goed mogelijk te faciliteren tot een kader waar elk van deze mensen en groepen gelijkwaardig tot die zichtbaarheid, veelstemmigheid en ontmoeting kunnen komen. Zie in dit verband ook: "The new wording of the goal for the 2003 Convention must be changed from 'keeping an intangible cultural heritage from the past' to 'reconfiguring a past practice as a source of meaning, creativity, and know-how for the future. (…) Thus, intangible cultural heritage programmes are no longer an end point of practices of the past but the starting point for cultural innovations in plural societies." In: Arizpe, *Culture*, p. 98.

Voorbij de natiestaat en naar een globale ethiek

Een volgende dimensie die van tel is in het kader van deze reflectie op ICE en diversiteit is (het niveau en de invulling van) *governance*. De UNESCO-Conventie is uiteraard een inter-nationaal beleidsinstrument, waarin natiestaten samenwerken. Het is typerend voor de ontwikkelingen in de 21ste eeuw dat de natiestaat als niveau van *governance* aan slagkracht en relevantie inboet. Met de opkomst van steeds meer transnationale verbindingen, netwerken, identiteiten en praktijken, neemt kennelijk de effectiviteit – en zo ook de geloofwaardigheid en geldigheid – van het nationale beleidsniveau af. We leven in tijden van transnationalisme en wereldburgers. De relevantie van het lokale en internationale niveau worden daarin des te belangrijker: het lokale niveau om vanuit een hanteerbare schaal met de diversiteit aan aanwezigen de samenleving vorm te geven en het internationale niveau om vanuit een geglobaliseerde context de breedschalige uitdagingen op wereldschaal van duurzame oplossingen te kunnen voorzien. In de 2003 Conventie zijn het nochtans de natiestaten zelf die de internationaal georganiseerde instrumenten (zoals de Representatieve Lijst) invulling geven aan immaterieel erfgoed en daarmee vaak een 'nationale' inzet voor ogen hebben.[55] Beter zou het zijn als het initiatief zou komen te liggen bij (lokale of genetwerkte) burgerinitiatieven of bij gemengde stakeholdersgroepen rond een ICE-praktijk[56], en wanneer het ook kan verschuiven naar het transnationale niveau. Dit zou wellicht tot heel andere invullingen van de praktijk van de Conventie kunnen leiden…[57]

Vooraan in de Conventietekst staat een korte algemene verwijzing naar mensenrechten: "Referring to existing international human rights instruments, in particular to the *Universal Declaration on Human Rights* of 1948, the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights of 1966, and the International Covenant on Civil and Political Rights of 1966". Deze ethische referenties worden vervolgens niet verder geconcretiseerd in relatie tot de specifieke vragen en uitdagingen die zich bij het borgen van immaterieel erfgoed aandienen. Er wordt geen overkoepelend of schragend ethisch kader uitgewerkt. De vraag naar een ethische code klinkt wel sinds enkele jaren in het Intergouvernementeel Comité. Onder meer Marc Jacobs is er als expert vanuit de Vlaams-Belgische delegatie tussen 2012 en 2016 op het belang blijven hameren om hier werk van te maken bij de Conventie. Maar er lijkt lang geen

55 Als buffer voor een (multi-)nationale nominatie werd wel nog de formule van "prior and informed consent" ingebouwd. Het betekent dat de bij de ICE-elementen/praktijken betrokken groepen, gemeenschappen of desgevallend individuen steeds hun toestemming dienen te geven. Dit biedt echter op zich nog geen garantie of afdwingbaarheid om ook echt *bottom-up* ontwikkelde en doorgedreven participatieve of coöperatieve initiatieven en voorstellen te realiseren.

56 Zie ook: "Similarly, State Parties might also form hybrid forums for the drawing up of tentative lists, and UNESCO might involve interested groups directly in their own decision making processes regarding nominations (…)." In: R. Harisson, *Heritage. Critical Approaches*. Abingdon en New York, 2013, p. 225.

57 Zonder hier verder uit te wijden, verwijzen we in dit verband ook graag naar de idee van co-productie. Zie J. Neyrinck, 'Beyond the Conventional. How to Foster Co-production for Safeguarding ICH', *Volkskunde. Tijdschrift over de cultuur van het dagelijks leven* 115:3, 2014, p. 319-337.

eensgezindheid over wat zo'n ethische code(s) dan zou(den) moeten gaan inhouden…[58]

In dit themanummer en in internationale reflecties omtrent culturele diversiteit in een globaliserende context wordt sterk de nadruk gelegd op het inzicht en belang van onderlinge afhankelijkheid of *interdependentie*. Rik Pinxten schrijft: "In elk geval leven we in een wereld van toenemende en mondiale 'onderlinge afhankelijkheid'. Isolement is daarbij geen optie, en is zelfs verwerpelijk. De interdependentie moet een hoofdwaarde worden, zoniet verscherpt enkel de onderlinge strijd (…). Dit mondiale perspectief van een verweven en zelfs een interdependent leven ontbreekt in de Conventie. Op het mondiale niveau is de interdependentie de hoofdwaarde waarrond bindende afspraken zullen moeten onderhandeld worden (rond milieu, demografie, armoede) (…) op een tweede en duidelijk ondergeschikt niveau een open en tegelijk meer particuliere invulling van culturele identiteit door concrete groepen en gemeenschappen erkend en zelfs beschermd worden, in de mate dat ze niet in tegenstrijd is met het wereldkader".

Op dat eerste niveau, waar interdepentie de hoofdwaarde moet vormen[59], komen dan diverse mogelijke principes en thema's naar voren: de principes van de mensenrechten, de verlichtingsprincipes vrijheid, gelijkheid en solidariteit, en zoals we hoger bespraken recent ook steeds meer de roep naar de principes van duurzame ontwikkeling met het zoeken naar een balans van sociale, economische en ecologische dimensies. De jongste tijd komt daarbij ook steeds meer aandacht voor dierenrechten.[60]

Op een tweede niveau komt dan de omgang met immaterieel cultureel erfgoed in beeld. Op een paradoxale manier lijkt de Conventie daar in spanning te staan en in praktijk vaak zelfs in tegenstrijd te gaan met de voornoemde hoofdwaarden. De Conventie heeft immers door haar doelstellingen en focus op het borgen van ICE-elementen als effect dat 'elementen' in zekere mate als *items* worden geïsoleerd, 'verdinglijkt' en 'geëssentialiseerd' en uit deze interdependentie en de dialogische en dynamische processen van culturele interactie worden getild of afgeschermd. Maar de vraag is natuurlijk of het doel van de Conventie wel zozeer het vrijwaren van individuele ICE-elementen hoort te zijn… Gaat het niet vooral of minstens evenveel om de doelstelling om culturele erfgoedprocessen te versterken, te *empoweren* in hun relatie tot de omgevende krachten en dynamieken die mee bepalend zijn (zoals economie, globalisering, migratie…)? Kris Rutten en Gert Biesta schrijven in dit verband dat de centrale uitdaging is om de eigen identiteit voortdurend te onderhandelen

58 Zie onder meer verslag expert meeting omtrent *A model Code of Ethics* in het voorjaar van 2015: http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?lg=en&pg=00009 (25-08-2015).

59 Auteurs die dergelijk denken in interdepentie naar voren brengen in relatie tot enerzijds duurzame ontwikkeling, verlichtingsprincipes en democratisch pluralisme en anderzijds cultuur of ICE zijn Rik Pinxten, Kris Rutten, Gert Biesta en Alex van Stipriaan in dit tijdschrift. Buiten de scope van dit tijdschrift vinden we dit ook terug bij bijvoorbeeld Lourdes Arizpe, Dirk Geldof en anderen.

60 Zie onder meer de discussies naar aanleiding van de nominatie van het ICE-element *Torch Festival of the Yi people* vanuit China waarbij dierenrechten stevig ter discussie kwamen tijdens de besprekingen door het Intergouvernementeel Comité in 2014 (9.COM): ITH/14/9.COM/Decisions, p. 35: http://www.unesco.org/culture/ich/doc/src/ITH-14-9.COM-Decisions-EN.doc (10-09-2015).

met de democratische zaak, wat betekent dat er als het ware een voortdurend proces van identificatie nodig is met de eerder genoemde basisprincipes rond vrijheid, gelijkheid en solidariteit. Dergelijke visie van actief pluralisme (waarin het 'democratisch pluralisme' als globale ethische visie voorrang heeft op elk 'cultureel pluralisme') vinden we bij wel meer – veelal westerse – auteurs terug. Het is ook verwant aan de Europese gedachte van 'eenheid in verscheidenheid', waarin het recht op culturele diversiteit en identiteit onlosmakelijk verbonden wordt aan de gelijkwaardigheid van culturen.[61] Arizpe voegt toe dat het echter ook moet gaan om een gelijkwaardigheid van "(cultural) vulnerability and opportunity"[62], wat verantwoordt waarom soms beleidsingrepen of -correcties (zoals vanuit een ICE-beleid) nodig kunnen zijn om te vrijwaren dat er ook effectief van 'gelijke kwetsbaarheid en gelijke kansen' sprake zou zijn. Niet elke culturele praktijk of traditie, niet elke ICE-praktijkgemeenschap heeft nu eenmaal een gelijkmatige kracht, schaal, aard of dynamiek van waaruit het de vele actuele uitdagingen tegemoet kan treden.

We kunnen dit zelfs nog verder doortrekken. Een aantal auteurs vertolken internationaal de reflectie dat een louter 'respect' voor dit eerste niveau van mensenrechten, verlichtings- en duurzaamheidsprincipes niet afdoende zou zijn, en dat het niet volstaat om het tweede niveau van culturele diversiteit en zo ook immaterieel erfgoed simpelweg te 'tolereren'. Naast een globale ethiek als een soort kader of onderbouw met noodzakelijke voorwaarden ('gij zult (niet)'), is er immers ook een belangrijke behoefte aan een gedeeld toekomstbeeld dat een positieve dimensie inhoudt: 'wij willen / wij dromen'. Rutger Bregman gaat op een zeker ogenblik in zijn *Geschiedenis van de vooruitgang* na welke grote lessen hij kan trekken uit drie millennia met wereldrijken en hun omgang met tolerantie en intolerantie. Hij komt tot de conclusie dat onverschilligheid (ofte tolerantie) rijken weliswaar groot kan maken, maar dat om de boel bij mekaar te houden en samen vooruitgang te boeken er meer nodig is: met name een inclusief verhaal van burgerschap… Vooruitgang wordt immers niet enkel opgebouwd op basis van geschikte instellingen die openstaan voor creatieve destructie en innovatie, maar bouwt evenzeer op een gedeeld idealisme of toekomstbeeld…[63] Arizpe schuift zo'n ideaal naar voren met *conviviability: "Conviviability* is an attainable ideal. Yet we must turn this into a priciple that requires purposeful action, in the same way that sustainability does. Define it as the ability to create convivial relations – convivo-ability – a principle of development for a global society inhabiting a finite planet."[64] Het brengt ons dan bij een volgend thema: wat de rol van de Conventie kan zijn in het

61 Zie ook de speech van Europees Commissaris Androulla Vassiliou op 28 februari 2014, getiteld *Cultural Diversity, Global Politics and the Role of Europe,* waarin ze onder meer stelt: "This is the image that the EU aims to project also on the global scene. The image of a union of diverse countries and people who believe in the power of living and working together in the name of the values that they share and uphold: human dignity, social inclusion, solidarity, tolerance, freedom of expression, respect for human rights and diversity, and dialogue among cultures." http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-14-165_en.htm?locale=en (29-08-2015).

62 Arizpe, *Culture*, p. 162.

63 R. Bregman, *De Geschiedenis van de Vooruitgang*. Amsterdam, 2015, p. 94-95.

64 Arizpe, *Culture*, p. 9, p. 86.

aanreiken van een gedeeld toekomstbeeld (doelstellingen) en in de weg naar het realiseren van die gedeelde droom of idealen (implementatie).[65]

Over culturele bemiddelaars en ICE als een *common*

Albert van der Zeijden omschrijft in zijn boekbespreking van Keller en Jacobs[66] het mogelijke belang van UNESCO en de 2003 Conventie treffend als een contactzone waarin vele mensen en culturen met verschillende achtergronden samenkomen, en van waaruit ze in een snel veranderende wereld toch ook hun (zij het hybride en vloeiende) 'culturele identiteiten' ondersteund zien als een soort "uitgangsstelling" of een "perron in de wereld"[67] van waaruit je als mens altijd kunt vertrekken. UNESCO kan dan een forum zijn dat dergelijke 'perrons' tracht te vrijwaren in een niet-essentialistische vorm.

Cultuur en cultuurbeleid werden in de tweede helft van de twintigste eeuw wel eens geconceptualiseerd als *site of contestation*. Denk aan 'dominante cultuurexpressies' versus vormen van 'tegen-cultuur'; bijvoorbeeld mainstream en 'Hoge' cultuur versus actuele kunst of sommige vormen van volkscultuur – zoals omkeringsrituelen of zogenaamd 'subversieve' subcultuur (allerlei niches van jongerencultuur en haast clichématige voorbeelden als punk, hiphop, graffiti,…). Verder ontwikkelde zich de gedachte dat cultuur ook een *site of negotiation* kon zijn – wat dan in de lijn kan liggen met het Conventiewerk als *building on consensus building*. Nu komt meer de idee naar voren van cultuur als een *site of arbitration*[68]. Een dergelijke benadering van *social arbitration* ligt dicht bij het hoger genoemde gedachtegoed van actief pluralisme en reflexiviteit, die sociale wetenschappers als Pinxten, Geldof, Gielen, Rutten, Biesta en anderen willen stimuleren. Daarin zit de idee van 'agonie' vervat, waarin Chantal Mouffe verheldert dat sociale samenhang niet zozeer te situeren valt in het vinden van een consensus tussen mensen, maar veeleer in de wil tot 'dissensus', de wil van mensen om – op een vreedzame manier maar wel actief – het debat met

65 Het is interessant om te zien dat we vanuit zo'n shift of mutatie naar een holistisch duurzaamheidsdenken en een visie van interdependentie en connectiviteit (waar het culturele onontwarbaar deel aan heeft) ook beleidsmatig de verbinding met allerlei andere internationale instrumenten kunnen aanhalen: de *United Nations Development Programme*, de andere culturele UNESCO-Conventies natuurlijk, enzovoort. Zo komt bijvoorbeeld ook vanuit de idee van het creëren van kansen voor nieuwe erfgoedontwikkelingen in antwoord op onze diversifiërende en globaliserende samenleving de UNESCO-Conventie ter bescherming en bevordering van de diversiteit van cultuuruitingen, in beeld als instrument om cultuurbeleid te voeren en ter *empowerment* en inzet van groepen en mensen om met hun culturele ICE-praktijken creatief aan de slag te gaan en te valoriseren in concrete realisaties en producties. Het is een boeiende uitdaging om in de toekomst veel meer de verbinding te gaan maken tussen beide 2003 en 2005 Conventies.

66 I. Keller en F. Jacobs, *Das Reine und das Vermischte – 15 Jahre danach, Festschrift für Elka Tschernokoshewa*. Münster en New York, 2015 [*Hybride Welten*, 8].

67 "Een perron in de wereld", naar de Nederlandse socioloog Bram de Swaan, die dit ooit zo heeft uitgedrukt in zijn bundel *Perron Nederland.* Amsterdam, 1991.

68 Arizpe, *Culture*, p. 16.

elkaar aan te gaan.[69] David Held schetst een democratisch autonoom model dat een veelheid van singuliere stemmen en actief burgerschap stimuleert en organiseert.[70] Zo'n meerstemmige minderheidsdemocratie heeft dan wel als voorwaarde dat permanent de autonome economische, sociale en culturele ontwikkeling van de hele waaier aan burgers en minderheden wordt gestimuleerd en gefaciliteerd. Daarbij hoort dat ook beleidsmatig correcties worden doorgevoerd om maatschappelijk aanwezige ongelijkheden te kunnen transformeren tot gelijkwaardige kwetsbaarheden en kansen voor allen. Dit impliceert overigens niet enkel correcties ter *empowerment* van de zwakkeren in het debat/de samenleving, maar net zozeer het aanpakken van de ons bekende modellen en systemen van *governance* waarmee we onze samenleving organiseren en besturen. Enkel zo worden – in een proces van dubbelzijdige democratisering (van zowel staatsstructuren als van *civil society*) – echt gelijkwaardige contexten ontwikkeld voor allen om te kunnen deelnemen aan het democratische debat dat onze samenleving vormt.[71]

Het is interessant om even de benadering van immaterieel erfgoed als *commons*[72] hier aan te halen. Een *common* of 'gemeen' wordt – zoals een democratie – in stand gehouden door het voortdurende spel van kritiek en conflict tussen regering en oppositie(s). Zo vertonen ook een 'gemeenschap' en haar 'cultuur' slechts samenhang doorheen hun onderlinge spanningen, onenigheden en discussies. Terwijl consensus leidt tot homogenisering en dus tot relatieve stilstand van culturele praktijken, zijn het net de spanningen tussen smaken, stijlen, subculturen, politieke voorkeuren, religieuze overtuigingen, sociale en etnische groepen die in 'het gemeen' in leven worden gehouden. Net zo voor de dynamische ontwikkeling van immaterieel erfgoedpraktijken als *commons*.

De mogelijke parallellen met een UNESCO-context en het werk van de 2003 Conventie omtrent immaterieel cultureel erfgoed zijn niet ver te zoeken. We zouden het UNESCO-kader van de 2003 Conventie immers best kunnen zien en inzetten als democratisch instrument van actief pluralisme en *social arbitration*, een kader dus dat dissensus en agonie mogelijk maakt in en tussen

69 "This is why, against the two dominant models of democratic politics, the 'aggregative' one that reduces it to the negotiation of interests and the 'deliberative' or 'dialogic' one which believes that decisions on matters of common concern should result from the free and unconstrained public deliberation of all, I have proposed to envisage democratic politics as a form of 'agonistic pluralism' in order to stress that in modem democratic politics. The crucial problem is how to transform antAgonism into agonism. In my view the aim of democratic politics should be to provide the framework through which conflicts can take the form of an agonistic confrontation among adversaries instead of manifesting themselves as an antagonistic struggle between enemies." In: C. Mouffe, *The Democratic Paradox*. Londen en New York, 2000, p. 117.

70 D. Held, *Models of Democracy*. Cambridge, 2006, p. 289.

71 Ibidem, p. 282 en p. 286: "This double-sided policy process – of alleviating the conditions of the least powerful while restricting the scope and circumstances of the most powerful – would apply to a variety of areas marked by systematic inequality (from wealth and gender to race and ethnicity)."

72 *Commons* wordt door de meeste auteurs gedefinieerd als een triade: een gemeenschappelijke 'grondstof', een gemeenschap en een protocol of praktijk om die gemeenschappelijke grondstof te beheren. Michael Hardt en Antonio Negri stellen dat 'het gemeen' niet alleen natuurlijke bronnen zijn, zoals lucht, water, vuur et cetera, maar ook culturele 'resources' zoals taal, tradities, kennis en informatie, codes, enzovoort, waarop niemand auteursrecht kan claimen, vermits ze gemeengoed zijn.

uiteenlopende visies en benaderingen van de omgang met ICE-praktijken, zij het dat elk van deze visies en benaderingen – in lijn met wat we eerder schreven – zich dienen in te schrijven in een voorafgaande globale ethiek. Het is een ontmoeting die verschil en discussie mogelijk maakt, maar steeds ook processen van wederzijds luisteren, uitwisselen en leren. Het Conventiewerk creëert dan een tussenruimte waar de gedachtewisseling transnationaal gevoerd kan worden, en waarbij in wezen het debat gaat over de vraag HOE er kan worden omgegaan met ICE-praktijken. Mutatis mutandis geldt hetzelfde voor een ICE-beleid op nationale schaal: waar dus een kader wordt gecreëerd om de vraag naar de omgang met ICE-prakijken tussen alle betrokkenen in de maatschappij te plaatsen, en waar dit debat dan ook een plek (of: context/kader/omgeving) vindt. Op een tweede niveau biedt een ICE-beleid (nationaal dan wel internationaal) ook een contactzone tussen die diversiteit in en aan ICE-praktijken (als *commons*) zelf.

Een dergelijke visie van cultuur als *site of arbitration* en het actieve pluralisme van een minderheidsdemocratie, die een omgeving creëert waarin minderheden een plek hebben in het debat, en daarbij dubbelzijdig (staat-*civil society*) *empowerend* te werk gaat, sluit inhoudelijk dus heel goed aan bij de inhoud van de 2003 Conventie. UNESCO wil tenslotte alle uitdrukkingen van individuen, groepen en gemeenschappen in ICE, hoe kleinschalig of breed gedragen ook, *empoweren* om met meer gelijk(waardig)e kansen en middelen actief in de samenleving de oefening te kunnen aangaan om als dynamische culturele beleving te ontwikkelen. In een interdependente visie, verschuift hierbij het perspectief van de ICE-elementen zelf naar de reflexieve en dialogische processen tussen al die diverse stemmen, groepen, visies, praktijkgemeenschappen en vele andere betrokkenen in een maatschappelijk ingebedde culturele praktijk. De Conventie kan dan niet (langer volhouden te) werken in een schijnbaar afzonderlijk of af te zonderen 'domein van de cultuur', met af te zonderen 'elementen' als *items*, maar praat en handelt mee in een intergeconnecteerde mondiale context, waar de blik op duurzaamheid is gericht. Duurzame ontwikkeling vraagt een holistische benadering en dan wordt alles 'politiek'; het politieke – in de zin van 'dat wat betrekking heeft op de organisatie van de macht en de omgang met belangenverschillen in het samenleven' – gaat kortom vooraf aan en is aanwezig doorheen elk mogelijk cultuurbeleid. Dit is een responsabiliserende visie waarbij de culturele dimensie net zozeer als andere (economische, sociale of ecologische) dimensies inherent mee in deze dynamieken, processen en debatten betrokken is.

Uiteraard kan zo'n holistische benadering niet uitgaan van een bedoeling of verwachting dat cultuur "can right the wrongs of the world".[73] Dat zou een

73 Refererend naar het artikel van Anne Marieke van der Wal in dit themanummer: "Jo Litter has noted that heritage initiatives which highlight and celebrate the hybridity of a society and culture are sometimes used as a distraction from more urgent socio-economic or socio-political problems. In what she refers to as the 'plaster effect', heritage in those contexts is used to 'paper over the cracks of social inequality'. Heritage initiatives, in other words, are in this formation expected to do 'too much work' on their own to right the world's wrongs", geciteerd uit: J. Litter, ´Heritage and Race´, in: B. Graham & P. Howard (eds.), *Ashgate Research Companion to Heritage and Identity*. Hampshire, 2008, p. 98.

onrealistische en zelfs heikele verwachting zijn, als we in herinnering brengen hoe in een *Cultural Turn* cultuur net de insteek werd om maatschappelijke kwesties te benaderen, met de risico's van essentialisering en polarisatie die dat meebrengt. Terwijl andere – meestal 'linkse' – visies dezelfde maatschappelijke uitdagingen dan weer vanuit een socio-economische insteek benaderen en dan neigen al te licht of te snel over de culturele dimensies heen te surfen. Maar is het niet eerder zo dat dit een spanningsveld is van onderling interagerende werkelijkheden? Of zoals Dirk Geldof schrijft: "Bij een 'politiek van herverdeling' gaat het om het streven naar socio-economische rechtvaardigheid. Om dit te bereiken staat het aanpakken van de structurele ongelijkheid centraal. (…) Een politiek van erkenning poogt dan via cultureel-symbolische verandering ondergewaardeerde groepsverschillen positief te bekrachtigen, vanuit een positieve waardering van culturele diversiteit. Een politiek van erkenning [zoals het huidige UNESCO ICE-beleid] is een vorm van identiteitspolitiek, met een herwaardering van culturele identiteiten en producten van groepen die niet tot de meerderheidscultuur behoren. Groepsverschillen worden – ten dele – bevestigd. (…) Tegelijk zijn er steeds ook grenzen aan erkenning (…), bij voorkeur vanuit een mensenrechtenbenadering. Er zijn grenzen aan erkenning, maar die grenzen zijn wel veranderbaar en bespreekbaar in een wereld van superdiversiteit. Het betekent ook dat het gaat om erkenning van cultuur en identiteit als veranderlijk en als het resultaat van een dialogisch proces. Het gaat niet om de eenzijdige erkenning van een vaste identiteit."[74]

Net de internationale instrumenten zoals UNESCO die ontwikkelt, onder meer met de 2003 Conventie, bieden mogelijke kaders om dergelijke spanningsvelden uit te werken. Maar dat vraagt dus wel belangrijke *shifts* in de concrete Conventiepraktijken en hoe ze worden aangestuurd en uitgewerkt, naar analogie met wat David Held beschrijft voor een democratisch autonoom

74 Zie Geldof, *Seperdiversiteit*, p. 158-162. Iets uitgebreider staat er te lezen: "In het diversiteitsbeleid, maar ook in processen van interculturalisering, botsen we op een aantal spanningsvelden. Eigen aan spanningsvelden is dat men ze niet kan oplossen door de ene of de andere positie te kiezen. Beide kanten van het spanningsveld hebben waarde. Uitdagender en vruchtbaarder is dan ook te onderzoeken hoe je met spanningsvelden omgaat en de (tegen)polen combineert. (…) Een eerste spanningsveld is de vraag in welke mate een diversiteitsbeleid gericht is op herverdeling of op erkenning. (…) Bij een 'politiek van herverdeling' gaat het om het streven naar socio-economische rechtvaardigheid. Om dit te bereiken staat het aanpakken van de structurele ongelijkheid centraal. (…) Een politiek van erkenning poogt dan via cultureel-symbolische verandering ondergewaardeerde groepsverschillen positief te bekrachtigen, vanuit een positieve waardering van culturele diversiteit. Een politiek van erkenning [zoals het huidige UNESCO ICE-beleid] is een vorm van identiteitspolitiek, met een herwaardering van culturele identiteiten en producten van groepen die niet tot de meerderheidscultuur behoren. Groepsverschillen worden – ten dele – bevestigd. (…) Tegelijk zijn er steeds ook grenzen aan erkenning (…), bij voorkeur vanuit een mensenrechtenbenadering. Er zijn grenzen aan erkenning, maar die grenzen zijn wel veranderbaar en bespreekbaar in een wereld van superdiversiteit. Het betekent ook dat het gaat om erkenning van cultuur en identiteit als veranderlijk en als het resultaat van een dialogisch proces. Het gaat niet om de eenzijdige erkenning van een vaste identiteit."

model, of Pascal Gielen als hij het heeft over een "cultuurbeleid voor barbaren."[75] Of in de gedachte van coproductie zoals ik ze zelf eerder uitwerkte in een eerdere uitgave van dit tijdschrift.[76]

Er ligt naast de rol en verantwoordelijkheid van zo'n meerstemmig (cultuur/erfgoed)beleid daarin ook een belangrijke rol voor vele andere (erfgoed)actoren: ngo's, experten, onderzoekers, media… Hier komt de rol van de bemiddelaar of *ICH-Broker*[77] in beeld. Als bemiddelaars kunnen ze processen en instrumenten ontwikkelen waarbij ze burgers, mensen, groepen,… impulsen geven en op weg helpen bij het argumenteren. Cultuur als *site of arbitration* gaat immers uit van een constructivistische visie: een opvatting die in het menselijke handelen 'disposities' of diepgewortelde gewoontes verankerd ziet, die (tijdelijk) transformeerbaar zijn.[78] Mensen interpreteren hun omgeving ook vanuit bepaalde kaders of frames[79], die ingeven hoe ons te gedragen in dit of dat kader. Door het publiek dan sleutels of *keys* aan te reiken, kunnen die disposities getransformeerd worden. Zo'n proces van *keying* kan dan bijvoorbeeld zowel zorgen voor een complexiteitsreductie als -toename.[80]

Ook ICE in al zijn diversiteit kan overigens zo'n processen van *keying* 'bemiddelen'… Immaterieel erfgoed kan als vorm van handelings- en interpretatiekader ons beeld op het heden doen kantelen en in vraag stellen of verschuiven. In onze samenleving verdwijnt echter de discussie of ze wordt beperkt door iets afzonderlijk te zetten in eigen logica's en regels 'omdat het cultureel erfgoed is' bijvoorbeeld, terwijl de maatschappelijke discussie net interessant is en dit ook de kern van democratie is, maar ook de kern van elke levende culturele praktijk die middenin de samenleving ontwikkelt.

75 "Een toekomstig cultuurbeleid moet daartegen echter ageren door een postfundamenteel klimaat te stimuleren. Dat is een culturele context waarin geen vaststaande fundamenten (canon) worden voorgeschoteld, maar waar men de navigatietools aanreikt waarmee barbaren telkens opnieuw hun eigen fundamenten leren vinden. Beleid geeft met andere woorden kansen aan vele singuliere stemmen en leert deze navigeren om een argumentatieve weg op de wijde zee te banen. Het laat daarmee voortdurende mutatie toe en trekt geen muren op zoals alle fundamentalismen beogen. Zo'n cultuurbeleid cultiveert en faciliteert met andere woorden zijn barbaren. Het doet dat in naam van de democratie." In: P. Gielen, *Cultuurbeleid voor Barbaren. Over kunst, populisme, neonationalisme, neoliberalisme en democratie*, p. 14, http://iedereenleest.be/uploads/soiree/cultuurbeleidvoorbarbaren.pdf (31-08-2015)

76 Neyrinck, *Beyond the Conventional.*

77 Zie 'Brokers, facilitators and mediation. Critical Success (F)actors for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage', *Volkskunde. Tijdschrift over de cultuur van het dagelijks leven* 115:3, 2014.

78 B. Lahire, 'La légitimité culturelle en questions', in: B. Lahire, *Regards Croisés sur les Pratiques culturelles*. Parijs, 2003, p. 39-62.

79 Zie hierboven P. Gielen (noot 18); zie ook E. Goffman *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience.* Londen, 1974.

80 In die zin is de opdracht van de professional rond immaterieel erfgoed misschien ook niet zo erg verschillend van de makelaarsrol bij sociaal-artistieke praktijken, zoals in het artikel van Evelien Deceur en collega's verderop geanalyseerd wordt. Weliswaar is en blijft de aandacht voor het doorgeven van gebruiken, skills en knowhow ('transmissie') een belangrijke lijn in het werken met en rond levend cultureel erfgoed, en is er dus geen 'transformatieve finaliteit' als zodanig zoals bij sociaal-artistieke praktijken het geval is Maar niettemin kan voor beide disciplines toch vaak een zelfde reflexieve, transformatieve en dynamische attitude onontbeerlijk zijn voor een begeleiding in de actuele superdiverse en snel evoluerende contexten waarin we allemaal bewegen.

In de hier aangehaalde benaderingen vanuit een actief pluralisme en een minderheidsdemoratische aanpak kunnen we de onmaat (= minderheid) naar boven brengen, anders dan meerderheidsdemocratie, wat neerkomt op stemmen. Bemiddelaar of erfgoedmakelaars helpen mee ruimte maken voor die 'onmaat' en levendige culturele praktijken 'in dialoog'.

Onderzoek is eveneens een vorm van *keying*... Het is dan ook uiterst relevant om hier nog eens aan te stippen dat experten verregaand hebben bijgedragen aan de ontwikkeling van de Conventie en haar concepten, en daar dus ook de 'kaders' en *keys* hebben geconstrueerd. Ook de experten – veelal sociale wetenschappers die actief zijn in het 'academische bedrijf' – zijn echter verregaand ingebed in hun eigen kaders. Het Duitse sociologenkoppel Ulrich Beck en Elisabeth Beck wijzen erop hoezeer de sociale wetenschappers voor hun onderzoek en in hun analysekaders vaak zelf vertrekken van "methodologisch nationalisme" waarbij nationaliteit, staatsgrenzen, economische, sociale en culturele grenzen samenvallen. En waarbinnen ook hun eigen academische werkomgevingen vaak georganiseerd zijn. Deze analysekaders hebben net zozeer belang bij adaptatie aan de empirische superdiverse realiteit van de 21ste eeuw door een kosmopolitische blik te hanteren[81] en bij een proactief en responsabiliserend appèl op de rol van experten, onderzoekers, antropologen... In schril contrast tot (de meerderheid van) onderzoekers die in naam van kritische afstand en wetenschappelijke neutraliteit – niet zelden onder de noemer *Critical Heritage Studies* – ver van elke inzet of betrokkenheid in maatschappelijke of beleidsmatige ontwikkeling blijven, zien we ook hoe een aantal mensen/onderzoekers/experten in en rond de vorming en ontwikkeling van de Conventie hebben meegewerkt met een constructivistische inzet van hun kennen en kunnen. Zo hebben mensen als Richard Kurin, Barbara Kirshenblatt-Gimblett, Kristin Kuutma, de hier meermaals geciteerde Lourdes Arizpe, Antonio Arantes, Janet Blake, Chérif Khaznadar, en dichter bij huis Marc Jacobs, een onmiskenbare rol in de ontwikkeling van de Conventie.[82] Of denk aan de nu net op rust vertrokken Frank Proschan, die als door de wol geverfd Amerikaans antropoloog en 'folklorist' recht in het hart van de Conventie ging werken in de sectie Immaterieel Cultureel Erfgoed van het UNESCO-Secretariaat. Het is in feite ook wat hier eerder geciteerde auteurs als Albert van der Zeijden, Rik Pinxten, Alex Stipriaan,... elk op hun manier proberen te doen en bij te dragen!

81 U. Beck, *Der Kosmopolitische Blick, oder: Krieg ist Frieden*. Frankfurt am Main, 2004, p. 25.

82 Zie Arizpe, *Culture*, p. 115; M. Jacobs, onder meer in 'Cultural Brokerage, Addressing Boundaries and the New Paradigm of Safeguarding Intangible Cultural Heritage. Folklore Studies, Transdisciplinary Perspectives and UNESCO', *Volkskunde. Tijdschrift over de cultuur van het dagelijks leven* 115:3, 2014, p. 265-291.

Sleutelen aan een duurzaam beleid voor immaterieel cultureel erfgoed – *Meervoudigheid, connectiviteit, maakbaarheid, mutatie*

De UNESCO-Conventie voor het borgen van immaterieel cultureel erfgoed (2003) beklemtoont het belang van immaterieel erfgoed als bron van culturele diversiteit en als een waarborg voor duurzame ontwikkeling. Uitgaande van de waarde van culturele diversiteit en de rol van immaterieel erfgoed daarin, werden vervolgens eenzelfde soort 'erfgoed-Lijsten' opgezet als gebruikelijk is bij andere UNESCO-Conventies voor erfgoed, met de 'werelderfgoedlijst' bij de Conventie van 1972 als meest bekende variant. 'ICE-elementen' met hun 'gemeenschappen' worden er als items op lijsten in beeld gebracht. De processen rond deze internationale lijstvorming die het uithangbord van immaterieel erfgoed zijn geworden en culturele diversiteit als hoeksteen nemen, hebben als gecombineerd neveneffect een uitgesproken nadruk op 'verschil', dat ook verstarring, cultureel essentialisme en polarisatie in de hand neigt te werken. In haar eigen definitie van immaterieel erfgoed en de doelstellingen legt de Conventie nochtans net de uitdaging in het stimuleren van dynamische levende culturele erfgoedpraktijken, die accorderen met wederzijds respect en met een perspectief van duurzame ontwikkeling.[83] De praktijk van de Conventie blijkt vandaag dan ook niet echt te rijmen en een antwoord te kunnen bieden op die uitdagingen. Bovendien confronteert de actualiteit en de toekomstverwachting van snel evoluerende, globaliserende en superdiverse samenlevingen ons des te meer met een scala aan contexten, invloeden en veranderingen waarin culturele praktijken mee evolueren, hybridiseren, diversifiëren… In plaats van de focus op verschil, zou het omgaan met levende culturele erfgoedpraktijken in superdiversiteit in onze wereld vandaag en morgen dan ook de focus van de Conventie moeten kunnen uitmaken. Dat veronderstelt dan wel een verschuiven van perspectief en aanpak in elk ICE-beleid, op welk niveau dan ook, of het nu lokaal, landelijk, internationaal, transnationaal… wordt uitgezet.

Dit is dan vooral een pleidooi om de levende cultuur van immaterieel erfgoed als contextuele oplossingen te benaderen die mensen overal ter wereld doorheen de tijd hebben gevormd als maatwerk en -antwoorden op vragen in hun leefomgeving. In een globaliserende wereld waar meer dan ooit culturele praktijken en groepen interageren, worden zo dan ook meer dan ooit mogelijke oplossingen uit die vele repertoires bijeengebracht en combineerbaar op allerlei manieren. We concipiëren immaterieel erfgoed dan niet verder vanuit een bescherming van een erfenis uit het verleden van één groep, maar zien het als een potentiële bagage en reservoir van menselijke kennis en knowhow waaruit geput kan worden voor de duurzame ontwikkeling en dus vooruitgang voor allen.

83 "For the purposes of this Convention, consideration will be given solely to such intangible cultural heritage as is compatible with existing international human rights instruments, as well as with the requirements of mutual respect among communities, groups and individuals, and of sustainable development." In: *Article 2, Definitions*, van de 2003 Conventie. http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?lg=en&pg=00006 (09-09-2015).

In zulke benadering verschuift de attitude van een beschermende, afbakenende en behoudsgezinde opstelling naar een open, transformatieve en ontwikkelingsgerichte houding. Zo'n ontwikkelingsgericht perspectief brengt borgingswijzen in beeld van actualisering, kruisbestuiving, intercultureel leren en delen.

Met een denken in connectiviteit, meervoudigheid, maakbaarheid en mutatie kunnen we in de 21ste eeuw verder de uitgelichte waarde van immaterieel erfgoed als bron van culturele diversiteit en als een waarborg voor duurzame ontwikkeling in veranderende tijden verwerkelijken.[84]

En ja, daar zit een inherente spanning in vervat tussen de erfgoedbenadering en het toekomstgerichte concept van borgen in een duurzaamheidsperspectief. De inzet op ICE als dynamische levende cultuur met een toekomstgerichte borging betekent immers een voortdurende mutatie van voormalig immaterieel cultureel erfgoed in verder evoluerende en getransformeerde culturele praktijken, die dus telkens weer de vorige expressievorm van dat ICE als het ware 'opheffen' en vervangen. Het betekent ook dat er bovenal een superdiversiteit aan levende culturele praktijken wordt gecultiveerd, wat zowat haaks lijkt te staan op de huidige beleving en praktijk en dito beeldvorming van af te bakenen erfgoed-items die een vorm van bescherming behoeven of promotie verdienen, meestal in een politiek van (etnisch-) culturele minderheden, van culturele uitzonderingen of bijzonderheden (denk aan maatschappelijk geïsoleerde of 'bijzondere' of urgent verdwijnende praktijken) en voor het overige vooral vanuit breed beoefende (vaak nationale of multinationale) sociaal-wenselijke evenementen, feesten en rituelen. Maar elke zulke afbakenende en beschermende reflex die aan een erfgoedbenadering voor praktijken van ICE wordt gekoppeld, wordt op termijn nefast voor haar duurzame ontwikkeling. "Saying 'We don't want to be prisoners of a static culture!' Because every 'border drawn in blood' around cultures protects from the outside but becomes a prison on the inside; protectionism may lead to infertility."[85]

Is het dan wel een goede zaak geweest om een ICE-beleid bij erfgoed thuis te brengen, gegeven de sterk ontwikkelde erfgoedconnotaties van bescherming, authenticiteit, uniciteit, enzovoort? Kan levende cultuur met haar wortels niet doeltreffender vanuit een ander beleidsdiscours gekaderd worden? Of is het net zaak om die hele dekolonisatie- of ontvoogdingsstrijd van immaterieel erfgoed nog volop verder door te voeren; om zich los te schudden en volwaardig te ontwikkelen naast een dominant erfgoeddiscours dat voortgaat op materiële cultuur en logica's vanuit een westers historisch perspectief of veronderstelde superioriteit? Maar deze oefening blijkt inmiddels vaak lang niet – en ook allerminst eenstemmig – vanuit de te dekoloniseren hoeken gevoerd te worden.

84 Zie ook deze gedachtenlijn bij Rodney Harrison: "(...) a dialogical model of heritage as relational and emergent in the connection between people, objects, places and practices not only better describes the ways in which most people think about and experience heritage as a quality of lived experience in the contemporary world, but also pushes to consider the relationship between heritage and other social, political and environmental issues." In: Harrison, *Heritage*, p. 226.

85 Arizpe, *Culture*, p. 172.

Het zijn in internationale politieke fora zoals UNESCO juist vaak de stemmen uit het Zuiden die nu in een soort inhaalbeweging het hardste streven naar canonieke vormen van erkenning op lijsten en dergelijke meer… De realiteit werkt complex, steekt vol paradoxen, tegenstrijdigheden en ambivalenties. Niet zelden zijn het experten, ngo's, onderzoekers en een handvol dappere beleidsvertegenwoordigers die als *ICH-Brokers* het debat met de gangbare discoursen en beeldvorming proberen aan te vatten en reflexiviteit en *keying* toevoegen. Rodney Harrison schrijft over "(…) the potential to reorganise relationships between experts, politicians, bureaucrats and laypersons, which, rather than suppressing conflicts, make use of the overflows and controversies that emerge as a result of conflict and uncertainties over heritage in productive and innovative ways."[86]

We zijn nu eenmaal onderweg.
In dit essay heb ik dan ook willen duiden waar en hoe er vanuit de bestaande beleidspraktijken knelpunten, hinderpalen, struikelblokken en *booby traps* liggen, maar ook welke sleutels en kansen er zijn om verder aan de slag te gaan. Het is niet zozeer zaak om overboord te gooien wat – 'ten goede of ten kwade' – werd opgebouwd. Het is misschien nu vooral de uitdaging en de opdracht om wat er ligt te laten muteren naar een praktijk die beter beantwoordt aan de uitdagingen van onze tijd en de voor ons liggende toekomstige tijden. Dat vraagt dan wel een shift of mutatie op allerlei niveaus. En die is maakbaar.

86 Harrison, *Heritage*, p. 225.